

Держава та регіони

ISSN 2219-8741

Серія: Соціальні комунікації
2024, № 3 (59)

Науково-виробничий рецензований журнал

виходить щоквартально

Головний редактор:

Бессараб А. О., д. н. із соц. ком., професор

Редакційна колегія:

Соціологія

Зоська Я. В., д. соц. н., професор

(заступник головного редактора)

Гордієнко Н. М., д. соц. н., професор

Позднякова-Кирбят'єва Е. Г., д. соц. н., професор

Кодацька Н. О., к. соц. н., доцент

Соціальні комунікації

Пономаренко Л. Г., д. н. із соц. ком., професор (заступник
головного редактора)

Богуславський О. В., д. н. із соц. ком., професор

Гіріна Т. С., д. н. із соц. ком., професор

Дяченко М. Д., к. н. із соц. ком., д. пед. н., професор

Женченко М. І., д. н. із соц. ком., доцент

Зелінська Н. В., д. філол. н., професор

Ковпак В. А., д. н. із соц. ком., доцент

Лизанчук В. В., д. філол. н., професор

Пенчук І. Л., д. н. із соц. ком., професор

Поплавська Н. М., д. філол. н., професор

Теремко В. І., д. н. із соц. ком., доцент

Фінклер Ю. Е., д. філол. н., професор

Холод О. М., д. філол. н., професор

Шевченко О. В., д. н. із соц. ком., професор

Хітрова Т. В., к. філол. н., професор

Бондаренко І. С., к. філол. н., доцент

Досенко А. К., к. н. із соц. ком., доцент

Кіца М. О., к. н. із соц. ком., доцент

Козиряцька С. А., к. н. із соц. ком., доцент

Мудра І. М., к. н. із соц. ком., доцент

Полєжасв Ю. Г., к. н. із соц. ком., доцент

Іноземні члени редакційної колегії:

О. Синовець, д. філос. в галузі соціології

(Республіка Польща)

Б. Плішка, д. філос. в галузі політології

(Республіка Польща)

Рагімлі Руслан Гігал огли, к. і. н., доцент

(Азербайджан)

Рецензенти:

Баранецька А. Д., Волинець Г. М., Досенко А. К.,

Ковпак В. А., Козиряцька С. А., Микитів Г. В.,

Мудра І. М., Пенчук І. Л., Трегуб А. М., Хітрова Т. В.,

Юксель Г. З.

Журнал включено до переліку
наукових фахових видань України,
в яких можуть публікуватися результати
дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів
доктора і кандидата наук із **соціальних комунікацій,**

спеціальність 061

(Наказ МОН України від 02.07.2020),

доктора і кандидата **соціологічних наук,**

спеціальність 054

(Наказ МОН України від 24.09.2020)

Категорія Б

Засновник:

Класичний приватний університет

внесено до Реєстру суб'єктів у сфері медіа

Рішенням Національної ради України з питань

телебачення та радіомовлення

№ 1543 від 09.05.2024

Ідентифікатор медіа R30-05047

Видавець:

Класичний приватний університет

Свідоцтво Державного комітету телебачення

та радіомовлення України

про внесення суб'єкта видавничої справи до

Державного реєстру видавців, виготівників

і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК № 3321 від 25.11.2008

Журнал ухвалено до друку вченою радою

Класичного приватного університету

25 вересня 2024 р., протокол № 1

Усі права захищені. Повний або частковий передрук

і переклади дозволено лише за згодою автора

і редакції. При передрукуванні посилання на журнал

«ДЕРЖАВА та РЕГІОНИ.

СЕРІЯ: СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ»

обов'язкове.

За повноту та достовірність

викладених фактів і положень

відповідальність несуть автори публікацій.

Редактори: А. Бессараб (укр.),

О. Івченко (англ.)

Технічний редактор: Ю. Бабиш

Дизайнер обкладинки: Я. Зоська

Адреса редакції:

Класичний приватний університет

69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70Б

Телефони/факс: (0612) 220-58-42, 63-99-73

Здано до набору 22.09.2024

Підписано до друку 01.10.2024

Формат 60×84/8. Друк цифровий. Тираж 300 пр.

Замовлення № 1-24/25Ж.

Виготовлено на поліграфічній базі

Класичного приватного університету

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

В. М. Корнєєв, Н. І. Білан, Т. І. Сащук
ФЕНОМЕН ПРОЄКТУВАННЯ
КОМУНІКАЦІЙНИХ СЕРЕДОВИЩ
У МЕТОДОЛОГІЧНІЙ ПРОЄКЦІЇ	3	V. Kornieiev, N. Bilan, T. Sashchuk
THE PHENOMENON OF DESIGNING
COMMUNICATION ENVIRONMENTS
IN METHODOLOGICAL PROJECTION
Н. Д. Санакоєва, Н. О. Данилюк
КОМУНІКАЦІЙНІ КАМПАНІЇ:
ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ	13	N. Sanakoyeva, N. Danyliuk
COMMUNICATION CAMPAIGNS:
THEORETICAL AND APPLIED PRINCIPLES

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ТА ПРАКТИКА ЖУРНАЛІСТИКИ

О. В. Богуславський
ЧАСОПИС «ОСВОБОЖДЕНИЕ»
(1953–1956) ЯК ПРИКЛАД
УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОЇ СПІВПРАЦІ
В ЕМІГРАЦІЇ, АБО ЧИ СПРАВДІ
«З МОСКАЛЯМИ НЕМА
СПІЛЬНОЇ МОВИ»? | 20 | O. Bohuslavkyj
THE NEWSPAPER «OSVOBOZHDENIE»
(1953–1956) AS AN EXAMPLE
OF UKRAINIAN-RUSSIAN COOPERATION
IN EMIGRATION OR IS IT TRUE THAT
«THERE IS NO COMMON LANGUAGE
WITH MUSCOVITES»? |
|--|----|--|

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ ТА РЕДАГУВАННЯ

О. Р. Манзык
РЕПУТАЦІЙНІ РИЗИКИ
ВИДАВНИЧОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ	32	O. Manzyk
REPUTATIONAL RISKS
OF THE PUBLISHING BUSINESS IN UKRAINE
О. В. Погорелов
МІСЦЕВЕ, ЛОКАЛЬНЕ ЧИ РЕГІОНАЛЬНЕ? ЯК
СЬОГОДНІ ВИЗНАЧАТИ
ГЕОГРАФІЮ РОЗПОВСЮДЖЕННЯ
ДРУКОВАНОГО МЕДІА	39	O. Pogorelov
LOCAL OR REGIONAL?
HOW TO DETERMINE THE GEOGRAPHY
OF PRINT MEDIA DISTRIBUTION TODAY

ПРИКЛАДНІ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Д. М. Гуцуляк
ІНФОРМАЦІЙНІ КАМПАНІЇ РОСІЇ
В АР КРИМ ПРОТЯГОМ 2014–2022 РОКІВ	46	D. Hutsuliak
INFORMATION CAMPAIGNS OF RUSSIA
IN THE AR OF CRIMEA DURING 2014–2022
Ю. Р. Казімова
ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ
ЛЬВІВСЬКОГО ТЕЛЕБАЧЕННЯ	54	Yu. Kazimova
FEATURES OF THE DEVELOPMENT
OF LVIV TELEVISION
А. Ф. Коваленко
ВІДЛУННЯ ПРОПАГАНДИ:
КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ
ВІЙСЬКОВИХ МЕДІА В УКРАЇНІ
ТА ТУРЕЧЧИНІ	60	A. F. Kovalenko
ECHOES OF PROPAGANDA:
COMMUNICATION STRATEGIES
OF MILITARY MEDIA IN UKRAINE
AND TURKEY
І. Ю. Тонкіх
РОЛЬ СТОРІТЕЛІНГУ
В СПІЧРАЙТЕРСЬКОМУ ТЕКСТІ	74	I. Tonkikh
THE ROLE OF STORYTELLING
IN THE SPEECHWRITING TEXT
О. С. Чернобут
ЦИФРОВІЗАЦІЯ КОМУНІКАЦІЙНОГО
ПРОСТОРУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ
ГРОМАД ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ
ПРІОРИТЕТ РОЗВИТКУ	82	O. Chornobut
DIGITALIZATION OF THE COMMUNICATION
SPACE OF TERRITORIAL COMMUNITIES
AS A STRATEGIC DEVELOPMENT PRIORITY

ЗМК У ФОКУСІ СОЦІОЛОГІЇ

О. М. Мельникович, О. В. Голік, К. Ю. Голік
СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
КОМУНІКАЦІЙНИХ АГЕНЦІЙ ПІД ЧАС
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ | 90 | O. Melnykovych, O. Holik., K. Holik
SOCIAL RESPONSIBILITY OF
COMMUNICATION AGENCIES
DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR |
|---|----|--|

МЕДІАБІЗНЕС

А. О. Бессараб, Л. Г. Пономаренко
БІЗНЕС-МОДЕЛІ НАУКОВИХ ЖУРНАЛІВ:
СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ | 97 | A. Bessarab, L. Ponomarenko
BUSINESS MODELS OF SCIENTIFIC JOURNALS:
GLOBAL TRENDS AND UKRAINIAN REALITIES |
|--|----|--|

МЕДІАБІЗНЕС

УДК 802.8

DOI 10.32840/cpu2219-8741/2024.3(59).12

А. О. Бессараб

доктор наук із соціальних комунікацій, професор
професор кафедри психології та соціальної роботи
e-mail: staicy@ukr.net, ORCID: 0000-0003-3155-5474
КЗВО «Хортицька національно-реабілітаційна академія» ЗОР
вул. Наукове містечко, 59 (острів Хортиця), м. Запоріжжя, Україна, 69017

Л. Г. Пономаренко

доктор наук із соціальних комунікацій, професор
професор кафедри мови медіа
e-mail: ponlu2013@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1144-6481
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 60, м. Київ, Україна, 01033

БІЗНЕС-МОДЕЛІ НАУКОВИХ ЖУРНАЛІВ: СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Мета дослідження – аналіз концептуальних основ бізнес-моделей наукових журналів у глобальному та національному контекстах, зокрема світових тенденцій та актуальних трендів в Україні.

Методологія дослідження. У ході дослідження використано методи аналізу, порівняння, абстрагування та узагальнення. Метод аналізу надав змогу детально розглянути основні аспекти та сутність об'єкта дослідження – бізнес-моделей наукових журналів, описати тенденції на світовому ринку наукової періодики, зокрема засвідчити динаміку розвитку наукових журналів та виявити основний тренд – перехід до відкритого доступу і відкритої науки. Метод порівняння допоміг розмежувати бізнес-стратегії діяльності наукових видань, які різняться першочергово своєю метою – комерційні вигоди чи публікація якісної науково-дослідної інформації, порівняти актуальні бізнес-моделі, виокремлюючи позитивні й негативні сторони їх існування. Метод абстрагування важливий для виділення суттєвих характеристик і фундаментальних рис окремих бізнес-моделей, що надало змогу підвищити зрозумілість кожної з них, надати коректне уявлення про наслідки їх застосування, спираючись лише на значущі з погляду практики особливості моделей. Метод узагальнення використано, щоб сформуувати висновки про вплив актуальних бізнес-моделей наукових журналів на якість наукового контенту, що публікується, розвиток сфери наукової публіцистики й відкритої науки загалом.

Результати. Досліджено основні бізнес-моделі наукових журналів, що на сьогодні сформуувались: традиційна (передплатна), модель з відкритим доступом (Open Access), гібридна і так звана «хижацька», яка є достатньо використовуваною, проте може сприяти поширенню наукової інформації низької якості, містити необґрунтовані висновки й хибні кореляції. Узагальнено основні тренди на світовому ринку послуг наукових публікацій, зазначено тенденції й реалії українських наукових видань.

Під впливом цифровізації бізнес-моделі швидко змінюються, у статті висвітлено нововведення й проблемні аспекти, з якими стикаються науковці, обмінюючись науковою інформацією в цифровому середовищі, акцентовано увагу на важливості розвитку відкритого доступу в контексті налагодження співпраці науковців і підвищення якості наукового контенту, а також висвітлено ризики, зумовлені розвитком моделі «хижацьких» журналів.

У статті здійснено порівняння бізнес-моделей наукових журналів і зроблено акцент на тих, що є перспективними або, навпаки, шкідливими для подальшого розвитку наукових досліджень, зокрема узагальнено актуальні зміни у сфері діяльності наукових журналів – поступовість пе-

реходу до журналів із відкритим доступом, а також негативні тенденції сьогодення – поширення «хижацьких» журналів на фоні високої вартості й складності публікації в добросовісних журналах, мотиви науковців, що звертаються до «хижацьких» наукових видань.

Новизна. Проаналізовано концептуальні основи бізнес-моделей наукових журналів у глобальному та національному контекстах, зокрема світові тенденції та актуальні тренди в Україні.

Практичне значення. Стаття робить внесок у формування концептуальних основ розвитку бізнес-моделей вітчизняних наукових журналів в умовах цифровізації й зміни світових трендів, що є цінним для науковців, наукових видань, їх працівників, редакторів і рецензентів, а також інших користувачів наукової інформації.

Ключові слова: науково-дослідна діяльність, наукова публікація, наукові журнали, індексація, світова наукова спільнота, Open Access, «хижацькі» видання, бізнес-моделі.

I. Вступ

У світлі глобалізації, цифрових трансформацій і інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій у науку, а також динамічного зростання ролі інформації та знань, розвиток процесу публікації наукових праць виступає важливим аспектом, який є фундаментальним у контексті поширення лише якісного наукового контенту. Основою для публікаційного процесу є бізнес-модель, яка обирається відповідно до цілей і завдань наукового журналу, рівня конкурентоспроможності на ринку, досвіду й налагодженості публікаційних процесів, а також можливостей їх фінансування. На сьогодні журнали використовують модель з передплатним підходом або відкритим доступом, гібридну модель, а також «хижацьку». Кожна з них має організаційні особливості або сприяє досягненню різних цілей, може забезпечити різні комерційні результати для наукових видань, проте якість публікацій і наукового контенту також може різнитись унаслідок концептуальних особливостей бізнес-моделі. З огляду на динамічність змін у сфері наукової діяльності, аналіз світових тенденцій і реалій українського наукового простору може прояснити певні аспекти діяльності науковців та стати фундаментальною складовою на шляху пошуку оптимальної бізнес-моделі – такої, що сприятиме дохідності наукових видань без втрати якості наукової інформації, за поширення якої вони несуть відповідальність перед науковим співтовариством.

Проблеми й особливості розвитку наукової публіцистики, зміни у бізнес-моделях наукових журналів в Україні й світі досліджують такі науковці, як М. Женченко [1], Д. Солов'яненко, О. Мриглюд, Т. Ярошенко [2], С. Фіялка [3; 4], Ю. Діденко [5] та ін. Серед зарубіжних учених важливий внесок у вивчення бізнес-моделей наукових журналів було зроблено М. Cassella, L. Calvi [6], G. Baffu, M. Burns, B. Hoffmann [7], J. Fiala, J. Mareš, J. Šesták [8] та ін. Так, М. Женченко аналізує бізнес-моделі сучасних наукових видань, вивчає вплив цифрових трансформацій на зміни в організації публікаційної наукової діяльності. Авторка виділяє чотири типи моделей наукових видань (журнали закритого і відкритого доступу, гібридні та оверлейні журнали) і зазначає, що доцільним з огляду на сучасні тренди є розвиток широко застосованої за кордоном моделі оверлейних наукових журналів (її суть полягає в «експертному оцінюванні статей, депонованих шляхом “зеленого” відкритого доступу в репозитаріях, та представленні результату як додаткової послуги споживачам наукової інформації» [1, с. 260]); перевагою такої моделі, як зазначено в праці зарубіжного дослідника М. Cassella, є те, що це «мінімалістський журнал, який лише виконує функції надання експертної оцінки» [2]. Особливості та роль моделі журналів із відкритим доступом вивчає Т. Ярошенко і в своїй праці зазначає, що така модель (із відкритим доступом) в умовах глобалізації є пріоритетною, за своєю функціональною сутністю вона є «глобальною моделлю дослідницької співпраці»; відкритий доступ є кроком до «створення мульти- чи навіть міждисциплінарних дослідницьких груп для вирішення спільних завдань, де на перше місце виходять відкритість, оперативність, відтворюваність» [2, с. 22]. У працях С. Фіялки досліджено роль журналів як посередників у науковій діяльності, а також висвітлено негативні аспекти певних бізнес-моделей, зокрема «хижацьких» журналів. Науковцем зазначено, що поширення моделі «хижацьких» журналів є актуальним сьогодні, проте роль таких видавництв є різко негативною, оскільки їх існування «дискредитує наукове знання, відсутність оцінювання може призводити до свідомого порушення авторами правил академічної доброчесності, зокрема плагіату, фальсифікації даних і маніпулювання зображеннями, а отже – сприяти поширенню псевдонауки, неперифікованих бездоказових теорій» [4, с. 34]. Окрім того, забезпечення діяльності наукових журналів та регламентування їх роботи і процесу публікування праць відповідно до обраної бізнес-моделі ґрунтується на законодавчій і документальній основі, яку вивчає Ю. Діденко; науковець зазначає, що світові тенденції до уніфікації складових наукової комунікації та реалії організації наукової публіцистики в Україні, зокрема швидкоплинні зміни у вітчизняному законодавстві, обумовлюють необхідність осучаснення видавничої справи [5, с. 65], що також має бути враховано у бізнес-моделі журналу і узгоджено із законодавчими вимогами і новаціями у сфері наукової діяльності, процесах написання, рецензування і публікації робіт.

Тема бізнес-моделей наукових журналів стає дедалі актуальнішою внаслідок збільшення кількості наукового контенту, наявного попиту на послуги публікації результатів наукових досліджень.

Проте, в умовах стрімкого розвитку галузі, комерційні цілі в діяльності певних видавництв можуть переважати над метою створення й обміну корисними результатами досліджень, що призводить до збільшення кількості неякісної наукової інформації. Такі тренди спонукають до більш детального аналізу наявних бізнес-моделей для виокремлення переваг і недоліків кожної з них у контексті наукової діяльності, а також пошуку й запозичення позитивного досвіду організації наукової роботи.

II. Постановка завдання та методи дослідження

Мета статті полягає в аналізі концептуальних основ бізнес-моделей наукових журналів у глобальному та національному контекстах, зокрема світових тенденцій та актуальних трендів в Україні.

У ході дослідження використано методи аналізу, порівняння, абстрагування та узагальнення. Метод аналізу надав змогу детально розглянути основні аспекти та сутність об'єкта дослідження – бізнес-моделей наукових журналів, описати тенденції на світовому ринку наукової періодики, зокрема засвідчити динаміку розвитку наукових журналів та виявити основний тренд – перехід до відкритого доступу і відкритої науки. Метод порівняння допоміг розмежувати бізнес-стратегії діяльності наукових видань, які різняться першочергово своєю метою – комерційні вигоди чи публікація якісної науково-дослідної інформації, порівняти актуальні бізнес-моделі, виокремлюючи позитивні й негативні сторони їх існування. Метод абстрагування важливий для виділення суттєвих характеристик і фундаментальних рис окремих бізнес-моделей, що надало змогу підвищити зрозумілість кожної з них, надати коректне уявлення про наслідки їх застосування, спираючись лише на значущі з погляду практики особливості моделей. Метод узагальнення використано, щоб сформулювати висновки про вплив актуальних бізнес-моделей наукових журналів на якість наукового контенту, що публікується, розвиток сфери наукової публіцистики й відкритої науки загалом.

III. Результати

Розвиток науки значною мірою залежить від якості організації й забезпечення наукових досліджень, інтерпретації результатів і поширення висновків серед представників науково-дослідної спільноти. У поширенні знань ключову роль відведено науковим журналам та їх бізнес-моделям, сам процес публікації результатів досліджень значно змінюється під впливом цифрових трансформацій і трендів науково-технічного прогресу, глобалізації, зміни актуальності тем досліджень.

Суть бізнес-моделі наукового журналу можна звести до фундаментального набору принципів діяльності наукового видання. Це концептуальний базис, що регламентує процес розвитку і сталого зростання наукового журналу, а також визначає, як журнал отримує й використовує власні ресурси та науковий контент. Бізнес-модель визначає основні аспекти діяльності:

- джерело отримання доходів і напрямки витрат;
- цінність і якість наукового контенту, що розміщують журнали відповідно до принципів обраної бізнес-моделі, прозорість і добросовісність діяльності;
- методи і способи розповсюдження;
- взаємодія з користувачами наукової інформації й науковим співтовариством загалом.

У загальному розумінні бізнес-модель наукового журналу визначає стратегічний напрям та цілі діяльності; в умовах динамічних трансформацій бізнес-модель надає змогу обрати вектор розвитку, який має визначальну роль на шляху реалізації таких завдань:

- покращення іміджу вітчизняних наукових видань і підвищення довіри до їх діяльності з боку представників наукової спільноти;
- підвищення публікаційної активності науковців;
- сприяння зростанню якості й достовірності наукового контенту;
- управління конкурентоспроможністю наукових видань і зміна впливовості думки українських науковців на теренах світового наукового простору.

В умовах сьогодення до основних бізнес-моделей наукових журналів належать такі чотири:

- традиційна (передплатна), яка передбачає безкоштовну публікацію, проте доступ до статті лише за передплатою (подання статті – рецензування – прийняття/відхилення). Прикладом журналу з умовами передплати для доступу до нього є «American Journal of Drug Delivery» (<https://link.springer.com/journal/40281/volumes-and-issues>), що належить до видавництва Springer;
- відкритий доступ (Open Access), що передбачає платну публікацію й відкритий, безкоштовний доступ до статті (подання статті – рецензування – прийняття – публікаційний внесок). Прикладами журналів Open Access є «Advanced Biotechnology» (<https://link.springer.com/journal/44307>), «Journal of Risk and Financial Management» (<https://www.mdpi.com/journal/jrfm>), «Education Sciences» (<https://www.mdpi.com/journal/education>), «Cultures of Science» (<https://journals.sagepub.com/home/cula>), що належать до таких високореєтингових і надійних видавництв, як SAGE, MDPI та Springer;
- гібридна (подання статті – рецензування – прийняття рішення, як буде розповсюджуватись стаття: якщо на основі принципів традиційної моделі, то публікація безкоштовна, якщо на основі

відкритого доступу – публікація платна). Прикладами журналів із гібридною публікаційною моделлю є «Advances in Manufacturing» (<https://link.springer.com/journal/40436>), «Analytical Sciences» (<https://link.springer.com/journal/44211>), «Annals of Finance» (<https://link.springer.com/journal/10436>), що належать до впливового й високорейтингового видавництва Springer;

– «хижацька», що передбачає платну публікацію, проте процес розгляду наукової роботи включає мінімальну кількість кроків – подача статті і її прийняття, без рецензування, перевірки достовірності наукового контенту, його актуальності й новизни для наукового співтовариства.

В умовах глобалізації та цифровізації пріоритетною стає модель відкритого доступу, яка сприяє активній взаємодії науковців у цифровому середовищі, створює умови для розвитку відкритої науки, вільної комунікації у сфері наукової діяльності й ефективного обміну інформацією. Відкритий доступ перебуває в процесі розвитку, хоча вже засвідчує беззаперечні переваги – вільний доступ до наукової інформації, зростання цитованості наукових робіт, сприяння розвитку науки й дослідної активності, підвищення прозорості діяльності видавництв, відкритості інформації та загального впливу досліджень на розвиток різних сфер життєдіяльності. Проте, як зазначає Т. Ярошенко, «головною тенденцією, особливо останньої декади, стало те, що відкритий доступ став лише однією складовою більш широкого руху – відкритої науки» (англ. Open Science) [2, с. 19].

Світові тренди засвідчують активне зростання кількості журналів, що функціонують на основі принципів моделі відкритого доступу, зокрема станом на липень 2024 р. кількість журналів із відкритим доступом становить понад 20,6 тис. 80 мовами зі 134 країн світу, понад 13,5 тис. журналів є такими, що зовсім не стягують оплати за публікацію робіт, що зазначено на сайті Директорії журналів відкритого доступу (Directory of Open Access Journals – DOAJ) [9]. Станом на 2016 р. кількість наукових журналів із відкритим доступом у світі становила понад 11,5 тис. із 136 країн світу [1, с. 259]. Таким чином, кількість наукових журналів із відкритим доступом за 8 років зросла на 79,1%. Станом на липень 2024 р. є лідери серед видавництв за кількістю наукових журналів із відкритим доступом, що індексуються в DOAJ. Зокрема, на світових теренах відкритої науки зростає роль таких видавництв, як: Elsevier – 751 журнал, MDPI AG – 397, BMC – 305 журналів, Wiley – 242, Taylor & Francis Group – 222, SpringerOpen – 170, видавництво SAGE – 168, Oxford University Press – 106 [9].

Модель відкритого доступу змінюється, виникають нові типи й підвиди Open Access, які можна систематизувати так [10, с. 217–2018]:

– Gold Open Access – модель, за якої наукова стаття стає загальнодоступною відразу після публікації в журналі відкритого доступу. Принципи моделі передбачають оплату витрат на публікацію автором заздалегідь, проте обсяги таких витрат можуть сягати кількох тисяч доларів США. Перевагою для авторів у цьому контексті є збереження авторських прав і отримання права вибору вільної ліцензії. Усі престижні видавництва, зокрема такі глобальні, як Elsevier, Springer, Taylor & Francis, мають журнали типу «gold» (хоча також застосовують у своїй діяльності журнали з традиційною (передплатною) моделлю), проте плата є гранично високою й не завжди доступною для науковця [2, с. 18];

– Platinum або Diamond Open Access – модель-різновид Gold Open Access, що передбачає відсутність оплати для авторів, – фінансування всіх редакційних процесів належить до відповідальності закладів вищої освіти, наукових фондів, міністерств чи інших спонсорів – держави, приватних осіб, організацій, у тому числі видавців або ж інших фондів, що спонсорують наукові публікації;

– Green Open Access – модель, за якої науковець публікує свою статтю за умовами традиційної моделі публікації, проте паралельно розміщує її в спеціалізованих репозитаріях. Станом на 2024 р., за даними світового рейтингу «Transparent Ranking: Institutional Repositories by Google Scholar» від Webometrics, кількість інституційних репозиторіїв становить 3994. Зазначений рейтинг оцінює кількість наукових документів, які розміщені в репозитарії, та ступінь їх індексації системою Google Scholar [11]. Перевагою є можливість науковця зберігати статті в цифровому форматі; Green Open Access надає доступ до наукових праць тоді, коли дослідникам недоступний варіант «gold» моделі. Українські реалії засвідчують динамічний розвиток моделі Green Open Access, функціонує значна кількість вітчизняних інституційних репозиторіїв, серед яких важливу роль відіграють такі: eSSUIR – електронний архів Сумського державного університету, eKMAIR – електронний архів Національного університету «Києво-Могилянська академія», ELARTU – архів електронних матеріалів Тернопільського національного технічного університету ім. І. Пулюя, eKhNUIR – електронний архів Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, ARRChNU – інституційний репозитарій Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, ELAKPI – електронний архів Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут ім. І. Сікорського» тощо;

– Hybrid Open Access – модель, за якої відкритим є доступ лише до частини статей; певна кількість наукових робіт залишається доступною за наявності підписки;

– Bronze Open Access – модель, за якої журнал надає вільний доступ до повного тексту наукової роботи одразу після публікації, проте забороняє її поширювати через відсутність відкритої ліцензії;

– Black Open Access – модель, за якої отримання доступу до наукових робіт відбувається в обхід формальних обмежень.

Відповідно до даних DOAJ, кількість українських журналів із відкритим доступом становить 452, кількість є невеликою, що зумовлено високими критеріями щодо включення журналів для індексації. Порівняно з показником 2016 р. (387), кількість українських журналів із відкритим доступом зросла на 16,8%. Станом на липень 2024 р. за рівнем значущості й актуальності (відповідно до класифікації DOAJ) до топ-5 належать такі українські наукові журнали із відкритим доступом:

– «Мультиверсум: Філософський альманах» (видавництво НАН України, Інститут філософії ім. Г. Сковороди);

– «Економічні інновації» (видавництво НАН України, Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень);

– «Фізико-математична освіта» (видавництво Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка);

– «Меліорація та водне господарство» (видавництво Національної академії аграрних наук України, Інститут водних проблем і меліорації);

– «Економіка, менеджмент та адміністрування» (видавництво Державного університету «Житомирська політехніка») [9].

Порівнюючи кількість вітчизняних журналів із відкритим доступом із відповідними показниками деяких країн ЄС, варто зауважити, що показник перебуває на середньому рівні. Зокрема, відповідно до даних DOAJ за липень 2024 р., до Директорії включено 879 наукових журналів із відкритим доступом із Польщі, 385 – із Румунії, 331 – із Франції, 151 – із Чехії, 81 – з Угорщини [9].

Вартісну оцінку ринку наукових журналів відкритого доступу у світовому масштабі проводить агентство Delta Think's Market Sizing; за підсумками 2022 р., ринок журналів Open Access зріс більше ніж на 24% порівняно з відповідним періодом 2021 р. Проте, 2022 р. було охарактеризовано як період сповільнення висхідної динаміки, піком видавничої активності було визнано 2020 та 2021 рр., коли Covid-19 сприяв зростанню виняткового інтересу до нової теми дослідження та активізації публікаційної активності вчених. Також, за результатами 2022 р., було зафіксовано, що в загальносвітовому вимірі зростання й розвитку наукових журналів моделі Open Access залишались значно вищим, ніж на ринку основних наукових журналів інших моделей [12].

Окрім беззаперечних переваг наукових журналів із відкритим доступом (поширення якісного, цікавого, достовірного наукового контенту й цінних науково-практичних результатів досліджень, підвищення цитованості та наукового прогресу загалом) існують певні виклики на шляху розвитку Open Access і Open Science. Зокрема, основною є висока вартість публікації. Значна кількість науковців не має можливості самостійно профінансувати всі складові публікаційного процесу у високопрестижних журналах із відкритим доступом.

На шляху пошуку більш дешевих пропозицій публікації результатів наукової праці вчені вдаються до співпраці з журналами, що обирають інші бізнес-моделі й функціонують на засадах неетичних принципів діяльності. Зокрема, протилежною до Open Access за своєю якістю та корисністю є модель «хижацьких» журналів, яка приховує в собі ризик зростання кількості неякісного наукового контенту на теренах цифрового наукового співтовариства, проте не вимагає значних витрат на фінансування публікаційних процесів. «Хижацька» модель приваблює науковців своєю простотою процесу розгляду й прийняття наукової праці, низькою вартістю публікації. Проте, користь від розміщення результатів свого наукового дослідження в «хижацьких» журналах цілком відсутня, як у контексті особистісного зростання науковця, так і в контексті розвитку науки загалом. «Недобросовісні видання, не дотримуючись стандартів відбору й підготовки наукових публікацій, паразитують на поширеній нині моделі відкритого доступу», як зазначає С. Фіялка у своїй праці [4, с. 35]. Розвиток «хижацьких» журналів відбувається під впливом факторів зростання публікаційної активності науковців та пошуку шляхів «обходу» таких аспектів процесу публікування, як висока вартість, рецензування, високі вимоги до наукової праці тощо.

Реалії розвитку «хижацьких» журналів в Україні засвідчують високу їх активність на ринку наукових публікацій завдяки пропозиції привабливих умов публікування результатів наукових досліджень, паразитуючи на моделі «відкритого доступу», а також використовуючи недостатню поінформованість вітчизняних науковців. Розвитку «хижацьких» журналів в Україні також сприяє фактор оцінювання діяльності науковців на основі кількісного підходу. Зокрема, у праці С. Фіялки зазначено, що одною з умов розвитку «хижацьких» журналів в Україні є нормативно-правові фактори – оцінка наукової діяльності вчених побудована на кількісних показниках [4, с. 39]. Відповідно, у більшості випадків метою діяльності науковців є кількість публікацій, а не їх якість, на шляху досягнення якої більшість праць може опинитись у «хижацьких» виданнях, які пропонують послуги швидкої публікації без суворого рецензування [4, с. 39]. Із часом така тенденція лише

набирає динаміки розвитку, оскільки умови кількісної оцінки науковців сприяють прихильності науковців до реалізації публікацій без збереження якості наукового контенту, із втратою цінності досліджень, що загалом спричиняє відсутність результативності наукової діяльності й отримання практичного значення від реалізованих та опублікованих досліджень. Також на розвиток «хижацьких» видань в Україні значною мірою впливають фактори матеріально-технічного забезпечення, зокрема, це недостатність фінансування наукових досліджень, що унеможливорює проведення якісної науково-дослідної роботи й зумовлює отримання несуттєвих, нецікавих для наукового співтовариства результатів, низький рівень інтеграції інноваційних і цифрових технологій у науково-дослідну роботу, що також негативно впливає на результати, рівень яких є недостатнім для публікування у високопрестижному видавництві. Таким чином, відсутність належного матеріально-технічного й нормативно-правового забезпечення науково-дослідної роботи мають різко негативний вплив на якість і цінність результатів досліджень, що унеможливорює їх оприлюднення в дійсно рейтингових видавництвах. Відмови, що отримують науковці від наукових журналів, що функціонують на основі відкритої, традиційної чи гібридної моделей і вимагають якісного наукового контенту, сприяють зацікавленості дослідників до «хижацьких» видань, про політику функціонування яких більшість науковців проінформовані не належним чином. Відповідно, актуальною для вітчизняного наукового простору є така тенденція – високий відсоток звернень до «хижацьких» журналів зумовлює їх розвиток і зростання кількості на ринку, з одного боку, і сповільнює розвиток добросовісних, престижних видань – з іншого.

IV. Висновки

Дослідження бізнес-моделей наукових журналів надало змогу не лише систематизувати наявність актуальних моделей на світовому ринку наукової видавничої діяльності, а й визначити, які з них є найбільш перспективними в умовах слідування меті розвитку відкритої науки та поширення й обміну якісним науковим контентом. Проаналізовано чотири бізнес-моделі: традиційну (передплатну), із відкритим доступом (Open Access), гібридну і «хижацьку». Найбільш перспективною серед наукового співтовариства є модель журналів із відкритим доступом, що підтверджується її перевагами (поширення якісного, цікавого, достовірного наукового контенту й цінних науково-практичних результатів досліджень, підвищення цитованості та наукового прогресу загалом) і зростанням динаміки кількості журналів (станом на 2024 р., за даними DOAJ, їх кількість досягла понад 20,6 тис., що на 79,1% більше, ніж у 2016 р.). Найбільший негативний вплив на якість наукової інформації в глобальному вимірі чинять журнали з «хижацькою» моделлю. Їх привабливість зумовлена дешевою вартістю публікації й простою процедури прийняття, яка не передбачає рецензування. Проте, саме цей аспект зумовлює накопичення неякісної, сумнівної наукової інформації та репрезентацію недостовірних результатів досліджень, що ґрунтуються на хибних, недостатньо вивчених закономірностях і кореляціях.

Реалії українського ринку видавничих послуг засвідчують зростання кількості журналів із відкритим доступом – за даними DOAJ, у 2024 р. їх кількість становила 452, що на 16,8% більше, ніж у 2016 р. Проте тренд зростання кількості «хижацьких» журналів також залишається актуальним унаслідок впливу на рішення науковців факторів нормативно-правового та матеріально-технічного характеру при виборі журналу для публікації.

У перспективі важливо більш поглиблено вивчати методи розвитку журналів із відкритим доступом як частину стратегії налагодження співпраці науковців і підвищення якості наукового контенту в глобальному вимірі, а також шукати практичні методи боротьби з ризиками, зумовленими активним розвитком моделі «хижацьких» журналів.

Список використаної літератури

1. Женченко М. І. Цифрові трансформації моделей видання наукової періодики. *Поліграфія і видавнича справа*. 2016. № 1. С. 257–266. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pivs_2016_1_29 (дата звернення 03.07.2024)
2. Ярошенко Т. Відкритий доступ, відкрита наука, відкриті дані: як це було і куди йдемо: (до 20-ліття Будапештської ініціативи Відкритого доступу). *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2021. № 8. С. 10–26. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-7654.8.2021.247582>
3. Фіялка С. Б. Модель фахової комунікації за посередництвом наукового журналу. *Обрії друкарства*. 2021. Вип. 1-2 (9-10). С. 87–105. DOI: [https://doi.org/10.20535/2522-1078.2021.1\(9\).240613](https://doi.org/10.20535/2522-1078.2021.1(9).240613)
4. Фіялка С. Б. Хижацькі журнали як загроза для науки, наукової комунікації та авторської репутації. *Current Issues of Mass Communication*, 2018. Вип. 24. С. 33–40. DOI: <https://doi.org/10.17721/2312-5160.2018.24.33-40>
5. Діденко Ю. В. Оновлення основних документів з питань функціонування наукового періодичного видання у НАН України – черговий крок до підвищення їхнього рівня. *Наука Україна в глобальному інформаційному просторі*. 2020. Вип. 17. С. 65–72. DOI: <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.422.065>

6. Cassella M., Calvi L. New journal models and publishing perspectives in the evolving digital environment. Proceedings of the World Library and Information Congress: 75th IFLA General Conference and Assembly «Libraries create futures: Building on cultural heritage» (Italy, Milan, 23–27 August 2009). URL: <http://eprints.rclis.org/bitstream/10760/13508/1/cassella-IFLA2009.pdf> (дата звернення 03.07.2024)
7. Baffy G., Burns M., Hoffmann B. et al. Scientific Authors in a Changing World of Scholarly Communication: What Does the Future Hold? *The American Journal of Medicine*. 2020. № 133. pp. 26–31. DOI: doi:10.1016/j.amjmed.2019.07.028
8. Fiala J., Mareš J., Šesták J. Reflections on how to evaluate the professional value of scientific papers and their corresponding citations. *Scientometrics*. 2017. № 112 (1). pp. 697–709. DOI: 10.1007/s11192-017-2334-x
9. Офіційний сайт Directory of Open Access Journals. URL: <https://doaj.org/> (дата звернення 03.07.2024)
10. Відкриті наукові практики: навчальний посібник. Львів: Optima (Відкриті практики, прозорість та добросовісність для сучасної вищої школи), 2023. 559 с.
11. Transparent ranking: Institutional Repositories by Google Scholar (March 2024). URL: <https://repositories.webometrics.info/en/institutional> (дата звернення 03.07.2024)
12. News & Views: Market Sizing Update 2023 / Delta Think OA Market Sizing, October 2023. URL: <https://deltathink.com/news-views-market-sizing-update-2023/> (дата звернення 03.07.2024)

References

1. Zhenchenko, M. I. (2016). Cyfrovi transformacii' modelej vydannja naukovoï' periodyky [Digital transformations of scientific periodicals publishing models]. *Poligrafija i vydavnycha sprava*, 1, 257–266. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pivs_2016_1_29 / (Accessed at 03.07.2024) [in Ukrainian].
2. Jaroshenko, T. (2021). Vidkrytyj dostup, vidkryta nauka, vidkryti dani: jak ce bulo i kudy jdemo: (do 20-littja Budapeshts'koi' iniciatyvy Vidkrytogo dostupu) [Open Access, Open Science, Open Data: How It Was and Where We Are Going: (to the 20th Anniversary of the Budapest Open Access Initiative)]. *Ukrai'ns'kyj zhurnal z bibliotekoznavstva ta informacijnyh nauk*, 8, 10–26. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-7654.8.2021.247582> [in Ukrainian].
3. Fijalka, S. B. (2021). Model' fahovoï' komunikacii' za poserednyctvom naukovogo zhurnalu [Model of professional communication through a scientific journal]. *Obrii' drukarstva*, 1-2 (9-10), 87–105. DOI: [https://doi.org/10.20535/2522-1078.2021.1\(9\).240613](https://doi.org/10.20535/2522-1078.2021.1(9).240613) [in Ukrainian].
4. Fijalka, S. B. (2018). Hyzhac'ki zhurnaly jak zagroza dlja nauky, naukovoï' komunikacii' ta avtors'koi' reputacii' [Predatory journals as a threat to science, scientific communication and author's reputation]. *Current Issues of Mass Communication*, 24, 33–40. DOI: <https://doi.org/10.17721/2312-5160.2018.24.33-40> [in Ukrainian].
5. Didenko, Ju. V. (2020). Onovlennja osnovnyh dokumentiv z pytan' funkcionuvannja naukovogo periodychnogo vydannja u NAN Ukrai'ny – chergovyj krok do pidvyshhennja i'hn'ogo rivnja [Updating the main documents on the functioning of scientific periodicals in the NAS of Ukraine – another step towards improving their level]. *Nauka Ukrai'na v global'nomu informacijnomu prostori*, 17, 65–72. DOI: <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.422.065> [in Ukrainian].
6. Cassella, M., Calvi, L. (2009). New journal models and publishing perspectives in the evolving digital environment. Proceedings of the World Library and Information Congress: 75th IFLA General Conference and Assembly “Libraries create futures: Building on cultural heritage” (Italy, Milan, 23–27 August 2009). Retrieved from <http://eprints.rclis.org/bitstream/10760/13508/1/cassella-IFLA2009.pdf> [in English].
7. Baffy, G., Burns, M., Hoffmann, B. et al. (2020). Scientific Authors in a Changing World of Scholarly Communication: What Does the Future Hold? *The American Journal of Medicine*, 133, 26–31. DOI: doi:10.1016/j.amjmed.2019.07.028 [in English].
8. Fiala, J., Mareš, J., Šesták, J. (2017). Reflections on how to evaluate the professional value of scientific papers and their corresponding citations. *Scientometrics*, 112 (1), 697–709. DOI: 10.1007/s11192-017-2334-x [in English].
9. Official website of the Directory of Open Access Journals. Retrieved from <https://doaj.org/> [in English].
10. Optima (Open practices, transparency and integrity for modern higher education) (2023). *Vidkryti naukovi praktyky* [Open Research Practices]. Lviv [in Ukrainian].
11. Transparent ranking: Institutional Repositories by Google Scholar (March 2024). Retrieved from <https://repositories.webometrics.info/en/institutional> [in English].
12. News & Views: Market Sizing Update 2023 / Delta Think OA Market Sizing, October 2023. Retrieved from <https://deltathink.com/news-views-market-sizing-update-2023/> [in English].

Стаття надійшла до редакції 14.08.2024.

Received 14.08.2024.

Bessarab A., Ponomarenko L. Business Models of Scientific Journals: Global Trends and Ukrainian Realities

The purpose of the research is to analyze the conceptual foundations of business models of scientific journals in the global and national contexts, including an analysis of global trends and current trends in Ukraine.

Research methodology. *The methods of analysis, comparison, abstraction and generalisation were used. The method of analysis allowed us to consider in detail the main aspects and essence of the object of research – business models of scientific journals, to describe trends in the global market of scientific publishing, in particular, to show the dynamics of development of scientific journals and to identify the main trend – the transition to open access and open science. The method of comparison allowed us to distinguish between business strategies of scientific journals, which differ primarily in their purpose – commercial benefits or publication of high-quality research information, to compare current business models, highlighting the positive and negative aspects of their existence. The method of abstraction was important for highlighting the essential characteristics and fundamental features of individual business models, which made it possible to increase the comprehensibility of each of them, to provide a correct picture of the consequences of their application, relying only on the features of the models that are important from a practical point of view. The method of generalisation was used to draw conclusions about the impact of current business models of scientific journals on the quality of published scientific content, the development of scientific journalism and open science in general.*

Results. *The authors have studied the main business models of scientific journals that have been formed to date; these are the traditional (subscription), Open Access, hybrid and so-called «predatory» models, which are widely used, but can contribute to the dissemination of low-quality scientific information, contain unfounded conclusions and false correlations. The authors summarize the main trends in the global market of scientific publication services, and outline the trends and realities of Ukrainian scientific publications.*

As business models are changing rapidly under the influence of digitalisation, this paper highlights the innovations and challenges faced by scientists in sharing scientific information in the digital environment, focuses on the importance of developing open access in the context of establishing cooperation among scientists and improving the quality of scientific content, and highlights the risks posed by the development of the predatory journal model.

Thus, the article compares the business models of scientific journals, focusing on those that are promising or, on the contrary, harmful to the further development of scientific research, and summarises the current changes in the field of scientific journals – the gradual transition to open access journals, as well as the negative trends of today – the spread of ‘predatory’ journals against the background of the high cost and complexity of publishing in bona fide journals, the motives of scientists who turn to «predatory» scientific publications.

The novelty. *The conceptual foundations of business models of scientific journals in global and national contexts, including global trends and current trends in Ukraine, are analyzed.*

Practical significance. *This work is an important contribution to the formation of the conceptual framework for the development of business models of domestic scientific journals in the context of digitalization and changing global trends, which is valuable for scientists, scientific publications, their employees, editors and reviewers, as well as other users of scientific information.*

Key words: *research activities, scientific publication, scientific journals, indexing, global scientific community, Open Access, «predatory» publications, business models.*